

Джерела та література

1. Ветров І. Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944 рр. – К., 2000.
2. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
3. Brehmer, Günter. Grundzüge der staatlichen Lenkung der Industrieproduktion in der deutschen Kriegswirtschaft von 1939 bis 1945: unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der elektrotechnischen Industrie. – 1968.
4. Dallin A. Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945. – Düsseldorf: Droste Verlag, 1958.
5. Eichholtz, Dietrich. Krieg und Wirtschaft: Studien zur deutschen Wirtschaftsgeschichte 1939 - 1945 / hrsg. von - Berlin: Metropol, 1999.
6. Werpup, Josef. Ziele und Praxis der deutschen Kriegswirtschaft in der Sowjetunion: 1941 bis 1944; dargestellt an einzelnen Industriezweigen. – 1992.
7. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). – Харків, 2004.
8. Gerlach Ch. Kalkulierte Morde: Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944. – Hamburg, 2000.
9. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М., 1985.
10. Bundesarchiv/Militärarchiv (далі: BA/MA) RW 31/11.
11. BA/MA RW 31/89.
12. Schustereit H. Planung und Aufbau der Wirtschaftsorganisation Ost vor dem Russlandfeldzug – Unternehmen "Barbarossa" 1940/41 // Vierteljahresschicht für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 70 Band, Heft 1, Wiesbaden, 1983. – S. 50-70.
13. Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941-1943: der Abschlussbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew / hrsg. und eingeleitet von Rolf-Dieter Müller. – Boppard am Rhein, Boldt, 1991.
14. BA/MA RW 31/1013.
15. BA/MA RW 31/971.
16. BA/MA RW 31/12.
17. BA/MA RW 31/14.
18. BA/MA RW 31/47.
19. BA/MA RW 31/48.
20. BA/MA RW 31/51.
21. BA/MA RW 31/50.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3206. – Оп. 1. – Спр. 83.

Summary

This article deals with the attempt to investigate the stages of creation and the structure of this organizational unit within the framework of the activity of control elements in all the occupied areas of the USSR. The author outlined the structure of the staff and analyzed the basic functions of its subdivisions. The article is written on the basis of archive documents and materials of the military archive of the FRG, among which some are put into the scientific operation for the first time.

В. В. Марчук

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ОСОБИСТИХ ПІДСОБНИХ ГОСПОДАРСТВ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Визначення соціально-економічної сутності і ролі особистих підсобних господарств в радянський період виступало досить важливим чинником, що впливав на їх об'єктивне становище. Адже саме вивчення теоретичних аспектів існування ОПГ як соціально-економічного явища в кінцевому рахунку формувало відношення до них влади та визначало форми і напрямки державного регулювання особистого сектору сільськогосподарського виробництва.

Варто зазначити, що з початку 30-х років, коли ОПГ виникли як соціальне явище, і до самого розпаду СРСР радянські еліти так і не сформували сталого бачення цих важливих теоретичних аспектів, що в кінцевому рахунку і зумовили численні хиби в державній аграрній політиці. Наукове сприйняття особистих підсобних господарств завжди мало на увазі крім чисто економічних підходів до їх оцінки, в першу чергу, ідеологічний бік справи.

Наукова думка була спрямована на обґрунтування ідеологічного постулату про вирішальну роль і безумовні переваги колгоспно-радгоспного сектору виробництва [1,с.35; 2,с.63], а також акцентувала увагу головним чином на позитивних сторонах соціально-економічного життя країни, применшуючи труднощі і прорахунки в державному регулюванні соціальних і економічних процесів.

В силу такої однобічної орієнтації, проблематика, пов'язана з особистими господарствами, дослідниками відносилась до "периферії соціалістичної дійсності" [3,с.171]. Факт їх існування не міг замовчуватись. Однак влада ставила жорсткі рамки для наукових досліджень. Тому вивчення різних аспектів існування і функціонування ОПГ ніколи не було повним, заснованим на ґрунтовному аналізі їх місця в системі соціально-економічних відносин [4,с.20]. Від питання розгляду їх функцій, місця і значення свідомо ухилялись [1,с.65]. Вони не розглядались як повноправний економічний суб'єкт і важливий системоутворюючий елемент радянських соціально-економічних відносин, трактувались як другорядне, а іноді і шкідливе явище.

Особливою спрощеністю трактувань як соціально-економічних відносин в цілому, так і особистих підсобних господарств, зокрема, відсутністю серйозного аналізу їх соціально-економічної сутності і значення відзначались 40-і – початок 60-х років XX ст. [5,с.5]. Головною характерною рисою досліджень цього часу був розгляд проблеми в основному через ідеологічну призму "книжної" моделі соціалізму. При цьому зважені наукові оцінки часто підмінялись заідеологізованими штампами, теоретичним підґрунтям для яких слугували виступи партійних лідерів і цитати "класиків" марксизму.

Питання існування особистих господарств в цей час вивчалось виключно з позицій інтересів колгоспно-радгоспного сектору, як складова частина актуальної на той час проблеми комуністичного будівництва і удосконалення системи соціалістичних відносин. Так, О.Каневський в своїй праці "Розбудова і розвиток сільського господарства УРСР" відзначав роль ОПГ в післявоєнні роки як мінімальну [6,с.35]. І.Черняк говорив про шкідливість натуральних прибутків і товарності ОПГ, що вела, на його думку, до зростання стихійних елементів в народному господарстві і «паразитизму, неробства, інших пережитків капіталізму» [7,с.51]. К.Ларіонов, С.Сергєєв, А.Воронович, ряд інших дослідників наголошували на приватній сутності праці в особистих господарствах, кваліфікували останні як прояв "рвацтва", як "гальмо на шляху повного подолання приватновласницьких пережитків в свідомості селян – колгоспників" [1,с.35; 8,с.44]. Висока товарність особистих господарств на їх думку відсувала повну перемогу соціалізму на дуже далеку перспективу, оскільки вела до зростання стихійних елементів в народному господарстві і «паразитизму, неробства, інших пережитків капіталізму» [9,с.393; 10,с.83]. Розповсюджені в ті роки твердження про великі соціальні і економічні втрати, що несе суспільство від ведення особистих господарств [4,с.31; 11,с.109], слугували одним з вагомих аргументів позиції про можливість і необхідність їх знищення.

Не дивлячись на суттєву трансформацію, "підгонку" під радянські реалії, комуністична ідеологічна концепція продовжувала наголошувати на необхідності ліквідації ОПГ навіть після смерті Й.Сталіна, коли з'явилась теорія "двохфазовості" будівництва комунізму через проміжний, "соціалістичний" етап. Радянські еліти продовжували бачити в системі економічних відносин, що утвердилась в ході колективізації, лише початок перевиховання селянства в соціалістичному дусі, адже в "артілі" не завершувалась, а тільки починалась "справа створення нової громадської дисципліни, справа навчання селян соціалістичного будівництва" [8,с.43]. Відповідно, існування ОПГ розцінювалось радянськими теоретиками як тимчасове явище, що буде поступово подолано при переході до вищих форм соціалістичних відносин [8,с.44; 12,с.68; 13,с.81].

Риторика з'їздів і пленумів середини 50-х років неодмінно містила ідею про існування "історичної закономірності розвитку сільськогосподарських артільей по шляху до комуні...", що передбачала швидке зникнення економічних передумов для існування ОПГ [14]. А на рубежі 1950-60-х років з вуст окремих представників економічного і політичного істеблішменту звучали заклики "обмежити рамки особистої власності... що тягне комунізм в болото дрібних власників..." [15,арк.23]. Так, на грудневому (1958 року) Пленумі ЦК КПРС М.Хрущов відмічав, що "питання про звільнення колгоспників від малопродуктивної праці в особистому господарстві має як економічне так і політичне значення" [16]. Тоді ж, в грудні 1958 року, в промові на зустрічі з білоруськими колгоспниками партійний лідер охарактеризував особисті господарства як гальмівний елемент розвитку соціалізму, що вбирає в себе велику кількість праці радянських трудівників, звужує сферу дозволів і відпочинку [17].

Прийняття в 1961 році нової програми КПРС, що передбачала будівництво комунізму за 20 років, ще більш загострило тон дискусії навколо особистих підсобних господарств: з ними в принципі змирились, але лише як з тимчасовим елементом, необхідним на першій, "перехідній" фазі становлення комуністичної формації. Дрібне, неусуспільнене індивідуальне господарювання в ОПГ – своєрідний залишок старого натурального сільськогосподарського виробництва і традиційної сімейної організації праці на базі примітивних знарядь, на думку політиків і науковців не мало майбутнього, оцінювалось як родима пляма капіталістичного суспільства, гальмівний елемент руху до комунізму, що мав неодмінно відмерти [18,с.79; 19,с.7]. В потязі до ведення ОПГ вбачались прояви приватновласницької природи селянства [8,с.36], його корисливості і дрібнобуржуазних устремлень, що породжувались "темними" силами селянської психології [1,с.35; 12,с.68; 20,с.63].

З подібними міркуваннями були тісно пов'язані і думки про неадекватність матеріального базису ОПГ сутності соціалізму в марксистсько-ленінському розумінні, про їх суперечність, або навіть небезпечність для будівництва нового, прогресивного ладу [21,с.60], підспудний страх відроджен-

ня на ґрунті особистої праці і особистої власності ОПГ дрібнобуржуазних тенденцій і приватновласницьких звичок, що червоною ниткою проходить через радянські дослідження.

Уявлення про ОПГ як про чужорідне для соціалістичної економіки тіло, породжене прагненнями до здирництва, були широко розповсюджені навіть тоді, коли на науковому рівні була доведена необхідність їх існування [20, с.63]. Зокрема в 1956 році економіст С.Сергеев висловлював думку, що в будь-якому особистому господарстві закладена можливість його капіталістичного переродження, відродження на його основі соціального розшарування [1, с.80]. П. Голубков закликав до уважного розгляду питання “чи варто відносити ОПГ... до соціалістичного господарства на рівні з промисловістю, колгоспами і радгоспами” [12, с.68]. У навчальному посібнику “Політекономія” 1963 року випуску частина праці, затрачена в ОПГ, трактувалась як “приватна праця”, а самі ці господарства розцінювались як приватне господарство, “гальмо на шляху повного подолання приватновласницьких, буржуазних пережитків...” [див. 22, с.35].

Подібні погляди посилювались обивательськими оцінками і ідеологічними кліше, досить поширеними в суспільній свідомості повоєнного СРСР. При цьому в якості найбільш значного фактору негативних характеристик особистих господарств з боку значної частини суспільства були розповсюджені в ті часи, і в великій мірі штучно нав’язувані владою стереотипи про можливість відродження на їх основі соціального розшарування, появи соціального прошарку, що має непропорційно-високу частку національного багатства [11, с.23].

В цілому, на думку дослідника соціальних і аграрних відносин Ю.Арутюняна, головною рисою наукових розробок 40-х – першої половини 60-х років було визначення необхідності рішучого подолання приватновласницьких тенденцій і застосування до деякої частини населення каральної політики, посилення методів примусу, що вважались прийнятними і виправданими як засіб боротьби з явищами, що на думку влади підривали основи радянського ладу [23, с.5]. Більшість вчених тих часів вважала особисті господарства пережитком старого суспільства, розсадником приватновласницьких намірів, залишковою формою одноосібних селянських господарств, що протистоїть соціалістичному громадському виробництву і гальмує його розвиток, “родимою плямою капіталізму”, яка суперечить законам руху до комунізму і може призвести до “дрібнобуржуазного переродження” [12, с.68]. Непорушний в ті часи постулат про тимчасовий, характер існування особистих господарств, про їх швидке зникнення суттєво знижував актуальність їх дослідження, звужував сферу наукового аналізу, суттєво спрощував і вихолощував розуміння їх соціальної ролі. На багатоманітні соціальних функцій ОПГ або не акцентувалась увага, або вони зводились до опису етнографічної традиційності, притаманної селянському побуту.

II половина 60-х – 80-і роки XX ст. відзначався появою більш ґрунтовних і об’єктивних теоретичних праць з проблематики ОПГ. Це обумовлювалось як відносною лібералізацією поглядів влади на їх існування і розвиток, так і прогресом в економічній, аграрній і історичній науці. Не дивлячись на політичні і ідеологічні перепони, зусилля вчених були направлені на укріплення об’єктивної компоненти наукового пізнання. Наукові праці другої половини 60-80-х років різняться від попередніх доробок більшою зваженістю оцінок, обґрунтованістю суджень, більш цілісним підходом до аналізу соціально-економічних явищ.

Разом з тим, і в ці часи державна політика на селі оцінювалась виключно у позитивному руслі. Натомість, найбільш непривабливі сторінки відносин держави і власників ОПГ або не подавались взагалі, або подавались викривлено і фрагментарно. Так, В.Макарова характеризувала зменшення владою присадибного землекористування населення в результаті перегляду статутів артілей в 1956-1957 роках як виключно-добровільну акцію, обумовлену відмовою сільського населення від частини своїх ділянок [24, с.56].

Деякі факти обмежень особистих господарств державою, посилення податкового тиску на них в II половині 40-х – початку 50-х років і на рубежі 50-60-х років, трактувались взагалі як позитивні, оскільки, на думку дослідників, припиняли “роздування” ОПГ понад статутні норми і перешкождали “гіпертрофованому” захопленню працею в них [25, с.190; 26, с.320]. Рішення уряду по посиленню податкового тиску на особисті господарства зображувались як цілком обґрунтовані, а ставки податку як “посильні” для виплат колгоспними сім’ями. Їх обмеження виправдовувались небезпекою впливу малочисельних фактів порушень законодавчо-встановлених норм їх ведення окремими “паразитичними” елементами на свідомість інших сільських жителів і “виходу ОПГ за рамки підсобного” [26, с.105]. Небажання селян працювати в громадському господарстві, або прагнення їх випрацювати лише визначений державою мінімум трудоднів розцінювалось як антирадянська, шкідлива діяльність. Підкреслювалась відповідність державної політики щодо обмежень особистої ініціативи, насильного залучення до громадської праці інтересам будівництва соціалізму [5, с.27]. Сама діяльність радянського населення в особистих господарствах трактувалась іноді як форма отримання незаслужених і незаконних прибутків, а їх розширення – як загроза колгоспному ладу [5, с.105].

Факти “роздування” особистих господарств продовжували трактуватись виключно негативно, як “збочення”, що підривали громадське господарство і відроджували приватновласницькі настрої [5, с.71], хоча, з іншого боку, цілком усвідомлювались об’єктивні економічні обставини, що вели до прагнення селян збільшити підсобні господарства, слушно відзначалась слабка ефективність адмі-

ністративних, позаекономічних дій влади щодо селянства з метою зменшення їх трудової активності в особистих господарствах.

Зростання уваги до аналізу суті, природи і еволюції особистих підсобних господарств, їх місця в системі радянських соціально-економічних відносин з боку широкого кола спеціалістів – істориків, економістів, юристів в II пол. 60-х – 80-і роки, дозволило більш всебічно і комплексно вивчити їх роль і функції, визначити основні тенденції і закономірності розвитку, переглянути сформульовані в 30-50-ті роки заангажовані висновки про економічну шкідливість ОПГ, небезпеку їх існування, можливість переродження в дрібнотоварні господарства.

Факт успішного існування і розвитку ОПГ, великої уваги до них з боку населення в цей період, вже пов'язувався не стільки з "приватновласницькими пережитками", скільки з недостатнім рівнем розвитку продуктивних сил країни, економічними недоліками громадського виробництва, його нездатністю задовольнити всі потреби населення в прибутках і продуктах харчування, незацікавленістю трудівника в розвитку громадського господарства [24, с.453; 5, с.27; 27, с.71]. Тогочасна наука визнала об'єктивний характер існування ОПГ в радянській економічній системі і відсутність суттєвих передумов для їх зникнення в найближчій перспективі, а також визначила їх важливі економічні і соціальні функції [20, с.62; 28, с.84; 29, с.14; 30, с.66].

Вже в кінці 70-х – початку 80х років були зроблені висновки про відносну ефективність дрібного виробництва (яким було ОПГ) в умовах соціалізму і внутрішніх факторах його сталості, можливість і доцільність використання потенціалу сімейних форм господарювання для потреб вдосконалення суспільного відтворення [див. 11; 31; 32]. Тому, скажімо, праці Г.Шмелева [34] та І.Макарової [35], написані в 80-і роки відрізняються більш реалістичними оцінками економічної ефективності, ролі і місця ОПГ в виробничій, соціальній сферах радянського суспільства. Вчені більш відверто почали висловлюватись про прорахунки влади в політиці щодо ОПГ, визнали низьку ефективність, негативні економічні і соціальні наслідки застосування непродуманих методів впливу на їх розвиток [36, с.90; 37, с.71; 38, с.24].

З іншого боку, навіть в 80-і роки ХХ ст. для переходу від локального вивчення окремих історичних, економічних, правових аспектів їх розвитку до об'єктивного аналізу їх природи і сутності на основі застосування вищих форм теоретичного узагальнення і логічного синтезу так і не було створено належних умов. Об'єктивні висновки продовжували сполучатись з заідеологізованими кліше щодо тимчасового характеру існування ОПГ. В притаманній для радянських часів формі підкреслювалась повна їх залежність від громадського виробництва, а їх висока продуктивність пов'язувалась, в першу чергу, зі зв'язками з колгоспно-радгоспним сектором [1, с.39]. Підкреслювалась економіко-господарча, технічна, юридична залежність ОПГ від громадського сектору, а також суттєво применшувалась їх роль як в продовольчому забезпеченні країни, так і в цілому в соціально-економічних відносинах.

Таким чином, несприйняття особистих підсобних господарств в якості системного фактору розвитку економіки країни, що з одного боку був продуктом радянських соціально-економічних перетворень, а з іншого – символізував їх недосконалість, було характерною ознакою поглядів більшості науковців, політиків і ідеологів радянських часів незалежно від конкретного періоду. Уявлення про ОПГ як про "анахронізм", що не має перспектив, чужорідне для соціалістичної економіки тіло, були широко розповсюджені не тільки в 1930-60-і, але навіть в 1960-80-і роки, коли начебто була доведена їх безпечність і навіть економічна корисність.

Разом з тим, соціальна практика щоденно і щогодинно доводила необхідність їх існування, ставлячи під сумнів вірність марксистської теорії і підриваючи саму теоретичну основу будівництва нового соціального ладу. Існуюче історичне протиріччя між особистими і громадськими інтересами, потребами розвитку громадського виробництва і потребами в існуванні ОПГ, не давало спокою багатьом політикам і науковцям, але віднайти і застосувати формулу його подолання не вдалося. Відсутність реалістичного погляду на соціально-економічні процеси в державі, дуалізм між ідеологічно-бажаними і об'єктивно існуючими параметрами життя країни зрештою зумовили крах радянської системи.

Джерела та література

1. Дьячков Г.В. Общественное и личное в колхозах. – М., 1968.
2. Казанцев Н.Д. История колхозного права (Краткий очерк. 1917-1957). – М., 1958.
3. Тимофеев Л. Из истории крестьянских хозяйств // Октябрь. – 1994. – № 4.
4. Мельник Л.С., Макаренко А.П., Любкович А.А. Подсобные хозяйства населения: реалии и перспективы // Экономика АПК. – 1999. – № 8.
5. Волков И.М. Трудовой подвиг советского крестьянства в послевоенные годы: Колхозы СССР в 1946-1950 годах. – М., 1972.
6. Канєвський О.П. Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР. – К., 1947.
7. Черняк И.С. Законодательство о приусадебном землепользовании на уровень новых задач // Советское государство и право. – 1961. – № 5.
8. Янюк Є. Роль особистих підсобних господарств в системі колгоспного виробництва // Економіка Радянської України. – 1965. – № 8.

9. Воронович А.А. Ленинская Аграрная программа и ее осуществление в СССР. – М., 1961.
10. Логвиненко В.К. Пути повышения уровня обобществления колхозной собственности. – К., 1968.
11. Личное подсобное хозяйство в условиях агропромышленной интеграции. – М., 1988.
12. Голубков П. Вопросы развития колхозов на пути к коммунизму // Вопросы экономики. – 1961. – № 11.
13. Котеченков А. Развитие общественного производства и личных подсобных хозяйств // Плановое хозяйство. – 1966. – № 1.
14. Запорожская правда. – 1954. – 10 апреля.
15. Державний архів Запорізької області. – ф. 102, оп. 3, спр. 1998: «Информация о проведении собрания по обсуждению тезисов доклада Н.С. Хрущева на январском Пленуме»
16. Виклад доповіді М.С. Хрущова на Пленумі ЦК КПРС // Радянська Україна. – 1958. – 16 грудня.
17. Промова М.С. Хрущова на зустрічі з колгоспниками БРСР // Радянська Україна. – 1958. – 16 грудня.
18. Социалистическое переустройство сельского хозяйства. – М., 1969.
19. Экономика труда. – М., 1965.
20. Макеенко М. Экономическая роль личного подсобного хозяйства // Вопросы экономики. – 1966. – № 10.
21. Хилук Ф. Особисте підсобне господарство населення та його роль у виробництві сільськогосподарських продуктів // Економіка Радянської України. – 1966. – № 1.
22. Зима В.Ф. Послевоенное общество: голод и преступность (1946-1947) // Отечественная история. – 1995. – № 5.
23. Арутюнян Ю.В. Опыт социологического изучения села. – М., 1968.
24. Макарова И.В. Подсобное хозяйство колхозников. – М., 1973.
25. Дубоносов Д. Деятельность Компартии по восстановлению и развитию сельского хозяйства в 1945 – 50-е годы. – Ростов, 1970.
26. Советская деревня в первые послевоенные годы (1946-1950): Сборник статей. – М., 1978.
27. Островский В.Б. Колхозное крестьянство СССР. Политика Партии в деревне и ее социально-экономические результаты. – Саратов, 1967.
28. Советское село на этапе развитого социализма. – М., 1985.
29. Дулепа Л. Про затрати праці колгоспниками в особистих підсобних господарствах // Экономика советской Украины. – 1962. – № 3.
30. Хадонов Т.А. Использование трудовых ресурсов в личном подсобном хозяйстве // Вестник московского университета. – 1968. – № 1.
31. Холай Х. Социализм и аграрный вопрос. – М., 1986.
32. Проблемы истории советского крестьянства: Сборник статей. – М., 1981.
33. Ципко А.С. Некоторые философские аспекты теории социализма. – М., 1983.
34. Шмелев Г., Стеков Ю. Личное подсобное хозяйство в условиях межхозяйственной и агропромышленной интеграции // Экономические науки. – 1983 – № 3.
35. Макарова И.В. Резервы личного подсобного хозяйства. – М., 1986.
36. Губенко М.П., Ольшевская Г.К. Некоторые проблемы развития сельского хозяйства в годы семилетки // Развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы (1946 – 1970 г.): Сборник статей. – М., 1972.
37. Волков И.М. Колхозы СССР в годы четвертой пятилетки // Развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы (1946 – 1970 г.): Сборник статей. – М., 1972.
38. Прейгер Д. Особисті підсобні господарства: закономірності і перспективи розвитку // Економіка АПК. – 1994. – № 1.

Summary

In this article the general approaches of the Soviet science to the essence of the personal subsidiary economies are analyzed. The presence of theoretical disagreements in the views on their place in the system of social-economical relations is noted.

Т. В. Грушева

РОЛЬ ЛІДЕРІВ-ПРОТЕСТАНТІВ У СТАНОВЛЕННІ П'ЯТИДЕСЯТНИЦТВА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Дослідження проблем, що пов'язані з впливом конфесійної ситуації на духовне життя українців, має практичне значення. З цього приводу актуальною є дискусія в наукових колах, релігійному середовищі та мас-медіа про шляхи розвитку української церкви та природність релігійного деномінаціоналізму для українських реалій. Протестанти сьогодні зайняли певну нішу на релігійній карті України та стверджують про свою автохтонність. Мета даного дослідження полягає у спробі реконструювати історичний шлях українських п'ятидесятників та проаналізувати роль їх лідерів у становленні п'ятидесятницького руху періоду радянської України, що допоможе більш повно проілюструвати витоки сучасної ситуації в релігійній сфері України.